

ІВАН ФРАНКО ПРО СЕЛЯНСЬКУ РЕФОРМУ 1848 р. В АВСТРІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ У ГАЛИЧИНІ

IVAN FRANKO ON THE PEASANT REFORM OF 1848 IN THE AUSTRIAN EMPIRE AND THE FEATURES OF ITS IMPLEMENTATION IN GALICIA

Іван Якович Франко не лише відомий український письменник, а багатогранний науковець, доктор філософії, який зробив значний внесок в історичну науку [1]. Виходячи з того, що у творчості, громадсько-політичній діяльності І. Я. Франко дотримувався патріотичної позиції щодо українського народу, письменник завжди бачив Україну як суверенну одиницю «у народів вольних колі». Відомо ряд друкованих наукових праць, присвячених селянському рухові й революції 1848 року в Галичині, серед них: «Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині» [3], «Польське повстання в Галичині 1846 р.» [3], «Лук'ян Кобилиця. Епізод з історії Гуцульщини в першій половині XIX ст.» [2], «Причинок до історії 1848 р.» [5] тощо.

Розглянемо працю І. Франка «Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині», у якій висвітлено причини і наслідки селянської реформи 1848 р. в Австрійській імперії та особливості її реалізації у Галичині.

Написавши цю статтю у 1879 р., Іван Франко у передмові до першого її видання зазначав, що «Історія панщини в Галичині від 1772 року аж до 1848 і ще далше – се, можна сказати, головна часть історії руського народу, бо ж власне сей народ, хлопський, майже весь гнувся під її ярмом», а сам автор хотів, щоб ця праця була «пожиточна не тільки для селян, що будуть читати саме оповідання, але й для тих інтелігентних людей» [3], котрі отримають повчання з історичного досвіду українського селянства.

Доволі актуально звучать слова великого класика І. Франка, що адресувалися до українців, яких звільнили від панщини в Австрійській імперії у травні 1848 р.: «Чим більше буде наш народ доходити до свідомості своїх прав і інтересів, тим величніше буде обходити пам'ятку того дня, що дав йому можливість розвою, дав йому людську й господарську свободу» [3]. Адже і сьогодні актуальними є питання захисту і збереження справедливості, прав й свобод людини. Розбудова незалежної української держави на засадах рівних можливостей, побудова правової держави – це все основи самостійної, успішної держави України сьогодні. Україну мають будувати українці «по честі», а не примусом революції, нагадуючи владі про гідність і обов'язок перед народом, який його обрав.

У першому розділі Франко пояснював «що таке панщина?» у Галичині за австрійського панування, наголошуючи на «нерівності між людьми». Цісар був необмежений у владі і міг впливати на будь яку сферу діяльності в державі.

Сейми збиралися 1, 2 або 3 рази на рік для того, аби всі слухали, який він гарний, хороший і дбає про своїх підданих. До сейму обиралися лише покірні громадяни, для того, щоб ніхто із них не почав розповідати про те, як погано простим людям. Міщани і купці не входили до панщини але мали платити податки панам. Також існували так звані «вільні міста». Окремо І. Франко зупинився на обмежених правах єврейського населення та особливостях їхнього оподаткування й звільнення від панщини.

Найтяжча робота припадала на селянина, його прирівнювали до робочої худоби, яку треба нагодувати, дати «таку-сяку стайню», щоб було де переночувати. Усе майно, яке мав селянин (поле, хату, худобу) було наполовину у його власності, оскільки «зверхню власність над усім тим мав пан». Без панського дозволу селянин не міг нічого зробити ні з своїм майном, ні з собою. Пани не любили освічених холопів, тому віддавали їх до війська. Рідко кому щастило, що пан може відпустити селянина на навчання. Пан мав право суду над своїм холопом або поручав своєму мандаторові, міг карати фізично.

Правда, під Австрією селянам стало легше, ніж під Польщею, але однаково важко було жити. Також І. Франко наголошував на тому, що люди пояснювали для себе панщину таким собі закономірним «натуральним правом» пана на селянина, бо «то так бог дав, що так звіку-правіку установлено, аби холоп робив на пана» [3]. Нелегке життя селянина обтягувалося ще інвентаріями – тобто натуральними податками (кури, яйця, мед і т. ін.).

Тож чи довго так могло продовжуватися?

Селянське повстання в Галичині 1846 р. проти феодално-кріпосницького гніту застала задуматися австрійську цісарську владу над проведенням урядових уступок селянам. Мазурська різня 1846 р. за оцінкою І. Франка «була мов гарматний вистріл серед глибокої нічної тишини. Всі сполошилися: і уряд, і шляхта, і навіть селяни побачили, що панщизняному порядку приходить кінець, що далі так довго не може бути. Серед селян уже тоді була розширена поголоска, що панщині кінець і що цісар роздасть селянам усі панські землі» [3].

13 березня 1848 р. у Відні вибухнула революція. Після певної політичної урядової і місцевої тяганини 17 квітня того ж року австрійським цісарем Фердинандом I було підписано патент (закон) про «знесення панщини й інших данин підданих» на землях королівств Галичини і Володимирщини. Наводячи текст цього патенту, І. Франко проводив його аналіз, вказував на помилки та неоднозначності, а головне, відобразив відношення селян до цього «дарунку», за який дорого треба було заплатити. Цінним у статті є те, що Іван Франко навів у дослівному перекладі (з німецької мови) виступ у сеймі селянина із с. Ляховець Капустяка, у якому викладено було «мужеський гнів; обурення й ненависть мільйонів поривалися з кожного речення» [3] щодо життя простих галицьких селян та тих відшкодувань, які мали сплатити вони дідичам за даровану панщину.

Тож сталося так, що після скасування панщини людям стало жити набагато гірше. Люди голодували, бо не було у них достатньо землі і господарства, щоб

нагодувати сім'ю, не було де заробити грошей. Раніше, до відміни панщини, при панові в день давалися які-не-які гроші і їжа. Було багато розбійників, бандитів і жебраків. В ті часи, їдучи до Галичини можна було бачити цілий ряд шибениць зі страченими людьми. Як зазначав І. Франко, люди були не готові до свободи, і якщо панщина була ще 50 років, то все дно були не готові, бо свобода – це «школа, в котрій люди вчать жити по-людськи» [3].

Підраховуючи економічні наслідки відміни панщини, І. Франко, як справжній економіст, наводить розрахунки викупних платежів, які мала сплатити Східна Галичина та розраховував податковий тягар, який впадав на галицького селянина у вигляді індемнізаційного (викупного) платежу. Автором було доведено, що, порівняно з іншими регіонами Австрійської імперії, «галицький хлоп був обтяжений три рази більше від заможного селянина під Віднем, а мало що не 5 раз більше від чеського підданого» [3]. Тож історія узгодження та погашення боргів за «даровану панщину» розтяглася на довго, очікувано «аж до 1908 р.».

Про негативні економічні і політичні наслідки несправедливих сервітутів, які впроваджувалися для селяни за використання панських лісів, пасовищ І. Франко писав: «Сервітутова справа пожерла мільйони народного добра, підрубала на довгий час сам корінь народного добробуту, заперла селянству на довгі літа дорогу до господарського розвою» [3]. Щодо права пропінації, то на догоду дідухам їм право пропінації фактично зберегли, скасувавши практику примусової купівлі певної кількості горілки і пива.

Таким чином, дослідивши і проаналізувавши історичну працю І. Франка «Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині», ми можемо зробити висновок про те, що вивчаючи історію Західної України, ми переконуємося, що ця частина нашої країни формувалася в інших історичних умовах – у складі Австрійської (Австро-Угорської) імперії, де панщину було відмінено на 12 років раніше, ніж у Наддніпрянській Україні, яка входила до складу Російської імперії, проте доля простого народу була подібною. Саме на звичайного селянина випадали всі скрути і знущання в часи кріпаччини, але при цьому розуміння того, що саме свобода дає можливості розвитку людині має давати поштовх до дії проти того ладу, який її обмежує. Завдяки історичним працям Івана Франка ми не лише дізнаємося про певні історичні події, а й глибоко проникаємо у сутність історичних процесів з проєкцією на сучасність. Адже, можливо, «панщина» залишила глибокий рів у мисленні українського народу, бо якщо за 29 років незалежності нашої держави, слушно продовжити словами Івана Франка: «наш народ не дійшов ані до вживання повних своїх прав, ані до добробуту, ані до такої просвіти, як би можна було бажати, то на се треба шукати інших причин» [3].

Література

1. Орлик В. М. Селянство України в фіскальній політиці імперій Романових і Габсбургів. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип. 13. К., 2007. С. 83–86.
2. Франко І.Я. Лук'ян Кобилиця. Епізод з історії Гуцульщини в першій половині XIX ст. Записки НТШ, 1902. Т. 49. С. 1–40. URL: http://shron2.chtyvo.org.ua/Franco/Lukian_Kobylytsia_Epizod_iz_istorii_Hutsulschyny_v_pershii_polovyni_XIX_v.pdf (дата звернення: 10.05.2020).
3. Франко І.Я. Панщина та скасування 1848 р. в Галичині: твори у 50 т. К.: Наукова думка, 1986. Т. 47. С. 7–122. URL: <https://www.i-franko.name/uk/History/PanschynaTaJijiSkas.html> (дата звернення: 10.05.2020).
4. Франко І.Я. Польське повстання в Галичині 1846 р. : твори у 50 т. К.: Наукова думка, 1985 р. Т. 46. С. 352–414. URL: <https://www.i-franko.name/uk/History/PolskePovstannjaVGalychyni1846.html> (дата звернення: 7.05.2020).
5. Франко І.Я. Причинок до історії 1848 р. : твори у 50 т. К.: Наукова думка, 1985 р. Т. 46. С. 454–455. URL: <https://www.i-franko.name/uk/History/PrychynokDoIstoriji1848Roku.html> (дата звернення: 7.05.2020).

Андрій Крицьков
ORCID: 0000-0003-1437-4823

СТАТИСТИЧНІ ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ І ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В ГУБЕРНІЯХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.

STATISTICAL SOURCES FOR THE STUDY OF LAND TENURE AND LAND USE IN THE PROVINCES OF THE RIGHT BANK OF UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY

Величезні зміни у соціально-економічних відносинах в губерніях Правобережної України викликало скасування 19 лютого 1861 р. кріпосного права в Російській імперії. Наймасштабнішою з них стала ліквідація дворянської монополії на володіння земельними угіддями, що поставило на порядок денний ряд запитань. Еволюція капіталістичних відносин показала стрімке зменшення дворянського землеволодіння і, відтак, викликала дискусію про «оскудення дворянства», про необхідність реформування податкової системи [1], до якої долучилися економісти, соціологи, політичні діячі та представники влади. Це стало причиною проведення ряду поземельних переписів в Російській імперії.

При вивченні землеволодіння та землекористування необхідно користуватися статистичними публікаціями. По-перше, тому що дані